

NAXÇIVAN TOPONİMLƏRİ İLƏ BAĞLI SAZ HAVALARI

“Aşıq sənəti qədim dövrlərdən başlayaraq müasir dövrümüzdə qədər inkişaf etmiş və xalqın ustad sənətkarlarını üzə çıxarmışdır. Aşıq yaradıcılığı ədəbiyyat, musiqi, ifa, rəqs və teatr elementlərini özündə əks etdirir. Aşıq xalqın sevimlisi, onun qəlbinə, ürəyinə ən yaxın sənətkardır. Aşıqlar xalqın şad və qəmgün günlərində onlarla bərabər sevinib kədərlənir. Məhz buna görə də aşıqlar və aşıq sənəti xalq tərəfindən həmişə əzizlənir, sevilir, daim hörmət və məhəbbətlə qarşılanır. Bir sözlə, aşıq həmişə xalqın dərdi ilə, kədəri ilə, sevinci və kədəri ilə bağlı şəxsiyyət olmalıdır”. (1, 156)

Tədqiqat göstərir ki, aşıq şeirinin hər bir növü müəyyən çalğı aləti ilə əlaqəli şəkildə meydana gəlmiş və inkişaf etmişdir. Demək olar ki, ozan şeiri qopuzla, aşıq şeiri sazla birgə yaranmış və inkişaf etmişdir. Aşığın sazi ilə sözü bir doğrulmuşdur. Hər hansı saz havasının musiqi ahəngi onun müəyyən pərdəsilə bağlı yaranmasına baxmayaraq, həmin musiqi həmin pərdələrlə əlaqəli şəkildə icra olunur və tamamlanır. Motivləri bir-birinə yaxın olan saz havaları eyni kökdə çalınır. Sazın kökü aşıq musiqisində mühüm amil hesab olunur. “ozan-aşıq sənətinin nəzəri məsələləri /saz havaları”. Aşıq havaları Azərbaycan folklorunun əsas sahələrindən biridir. Aşıq havalarının xaq dastanları ilə birgə yarandığı, əvvəllər yalnız dastanlarla, sonralar isə müstəqil oxunduğu ehtimal edilir. Bu havalarda xalqın sevinc və kədəri, zülm və əsarətə qarşı etirazı, vətənpərvərliyi, qəhrəmanlıq və rəşadəti əks olunurdu. Aşıq havalarının şeir formalarından “Gəraylı”, “Təcnis”, “Müxəmməs” və s./, dastan qəhrəmanlarının “Koroğlu”, “Kərəmi” və s./, yarandığı yerin adından “Naxçıvani”, “Şərili” və s./ götürülmüşdür. Məşhur aşıqların adı ilə bağlı Aşıq havaları da “Cəlili”, “Bəhməni”, “Dilqəmi” və s./ var.

Naxçıvan aşıq mühiti keçdiyi inkişaf mərhələlərində öz yaradıcı ənənələri və tanınmış sənətkarları ilə Azərbaycan aşıq sənətinə daimdəyərli töhfələr verib. (Bax: Köçərli İ. Aşıq havalarında musiqili-poetik sintez problemlərinin tədqiqi .2, 54-56.)

Ordubadlı Kərim, Kosacanlı Ağ aşıq Allahverdi, Aşıq Cəlil, Aşıq Əli Xanxanımoğlu, Aşıq Məmmədcəfər, Cobankərəli Aşıq Cəfər, Aşıq Abbas Dəhri, Aşıq Fətulla və XX əsrin əvvəllərində yaşayıb yaratmış Aşıq Nabat kimi sənətkarlar aşıq sənətini təbliğ ediblər. Azərbaycan aşıq musiqisinin “Ağır şərili”, “Orta şərili”, “Naxçıvan gülü”, “Naxçıvani”, “Cəlili”, “Ordubadi”, “Dərələyəz graylısı” və digər saz aşıq havaları Naxçıvan aşıq mühiti ilə bağlı yaranıb və indiyədək də bütün saz ifaçılarının repertuarını bəzəyib.

Qədim Naxçıvan diyarı Azərbaycan mədəniyyət və incəsənətinə layiqli şəxsiyyətlər bəxş edib. Belə dəyərli şəxsiyyətlər öz yaradıcılıqları ilə Azərbaycan mədəniyyətinə, saz-söz sənətinin inkişafına böyük tökan verib. Naxçıvanda son illər dünyasını dəyişən Sərraf Qasım, Aşıq Fərrux kimi söz ustaları bu sənəti yaşadanlardan olublar.

Hazırkı dövrdə muxtar respublikada İxtiyar Seyidov, Aşıq Abdulla, Çerkəz Fətəlixanlı, Aydın Cəfərov, Tural Bağirov, Əli İsmayilov, Şirin Şirinzadə, Könül Taroyeva kimi el şairləri vardır. Bu dəyərli sənətkarlar aşıq musiqisində öz dəsti xətti olmaqla yanaşı, Naxçıvan aşıq sənətinin qorunub saxlanılmasında və gələcək nəsillərə ötürülməsində böyük zəhmətləri vardır. (3)

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, aşıq havalarının adlarında onların yaranma məkanı, musiqi dilinin özəllikləri, poetik əsasları, yaradıcıları və s. Haqqında dəyərli məlumatlar əks olunmuşdur. Məsələn, “Əfşəri”, “Gəraylı”, “Bayatı” kimi havalarda etnik qrupların adları, “Hüseyni”, “Bəhməni”, “Cəlili” havalarında – yaradıcı aşıqların isimləri, “Koroğlu”, “Kərəmi” havalarında – dastan qəhrəmanlarının, “Dərbəndi”, “Naxçıvani”, “Dərələyəz gəraylısı”, “Göyçə gülü” havalarının adlarında bu sənətin əsas cəhətlərindən biri parlaq şəkildə təzahür etmişdir. “Dərbəndi”, “Naxçıvani”, “Dərələyəz gəraylısı”, “Göyçə gülü” havalarının adlarında isə toponimlər öz əksini tapmışdır. (4)

“Naxçıvan Muxtar Respublikası Şərur rayonunun adı /Şərur, -Şərir, Şəril/ ilə bağlıdır. “Ağır şərili”, “Orta şərili”, “Yüngül şərili”, “Qarabağ şərili” adlı havalar mövcuddur. Şərili havalarının məqam əsası segah, musiqi ölçüsü 6/8-dir. Sazda “Şah pərdə” kökündə çalınır”. (5, 541)

“İrəvan, Dərələyəz və Urmiya aşıq mühitləri ilə sıx əlaqələri saxlayan Naxçıvan aşıq mühiti də Azərbaycan aşıq sənətinin mənzərəsində müəyyən yer tutur. Naxçıvan mahalında tarixi şəhər həyatının mövcudluğu /Ordubad və Naxçıvan şəhərləri/ burada orta çağ aşıqlığının fəaliyyət göstərməsinə şərait yaratmışdır. Mahalın çağdaş toponimikasında yer alan kənd adları /Ordubad və Culfa rayonlarında “Xanağa” adlı kəndlər var. “Xanağa”- “xanəgah” sözünün dəyişiklik olmuş şəkildir.

İfaçılıq prinsipləri baxımından qonşu mühitlərdən o qədər də seçilməyən Naxçıvan mühiti ötən yüzilliklər ərzində söz yaradıcılığı və saz bəstəçiliyi baxımından uğurlar qazanaraq aşıq sənətinin repertuar zənginliyinə qiymətli örnəklər əlavə etmişdir. “Naxçıvani”, “Naxçıvan gülü”, “Köhnə Naxçıvan”, “Ağır şərili”, “Yüngül şərili” /Naxçıvanda yerli camaat “Şərur” adını “Şəril” şəklində tələffüz edir. “Şərili” – “Şərura məxsus hava” mənasında işlədilmişdir./ və s. Bu kimi orijinal saz havaları, “Ordubadlı Kərim” /“Kərim və Süsən”/, “Ziyad-Şövkət” dastanları, eyni zamanda regionun tarixi güzəranını əks etdirən aşıq rəvayətləri və aşıq şeri nümunələri Naxçıvanda saz-söz ovqatının uzun bir zaman dövründə sənət mühiti şəklində yaşadığını bir daha sübut edir “. (6, 10-17)

“Əsasən Şərur, Şahbuz, Sədərək və Ordubadın kəndlərində çalib-çağıran Naxçıvan aşıqlarının ifaçılıq məharətinin sorağı mahaldan uzaqlara da yayılmış, onları İran /Urmiya, Təbriz ətrafına/ və Türkiyə /İqdir, Ərzurum/ toylarına dəvət etmişlər.

XX yüzilliyin əvvəllərinə qədər Naxçıvan aşıqları Naxçıvanın özündən çox İran və Türkiyə ərazisinin toy-düynələrini aparmışlar. Onlar öz mühitlərinin sənət havasını apardıqları kimi həmin mühitlərin çalğı və oxu tərzindəki incə çalarları da

mənimsəyərək Naxçıvana gətirmişlər. Şəhur aşıqlarının boğaz qaynatmalarında Urmiya və Anadolu aşıqlarına məxsus oxu üslubu da hiss olunurdu”. (7, 188-196)

“Naxçıvan aşiq mühitinə mənsub olan ən dəyərli saz-söz sənətkarı XVIII yüzillikdə yaşayıb yaratmış Aşiq Süleymandır.O, öz sənətkarlığı ilə Naxçıvandan cox-cox uzaqlarda da məşhurlaşmışdı.Naxçıvanda doğulan Aşiq Süleymanın şeirləri bəzi məlumatlara görə toplayana rast gəlinməmişdir.XVIII əsrdə yaranmış belə şeirlər aşıqların və şeir həvəskarlarının yaddaşlarından çıxmışdı”. (6, 14-17) “Naxçıvan aşiq mühiti Aşiq Süleymandan başqa Xanxanım oğlu Əli, Çobankərəli aşiq Cəfər, Aşiq Məmmədcəfər, Aşiq Muxtar, Gülahı Məmməd, Aşiq Fətulla, Aşiq Əzim, Aşiq Sultan, Aşiq Dədəkişi, Aşiq Aslan, Aşiq Abbas, Aşiq Həsən, Aşiq Yusif Sədərəkli kimi ustad aşıqlar yetirmişdir” .(8, 309-326)

Dərələyəz aşiq mühitinin sənətkarları içərisində Sallı kəndindən olan Aşiq Cəlil bəstəçilik sahəsində - yeni saz havalarının yaradılmasında misilsiz xidmətlərə malikdir. Deyilən məlumatlara görə on iki saz havasının yaradıcısıdır. Aşığın həmkəndlisi Qulu Kazımov /Kəngərli/ gərgin zəhmət, uzunmüddətli və səmərəli axtarışlar sayəsində həmin on iki havadan yeddisini müəyyənləşdirərək lent yazısına köçürmüşdür.Hazırda aşıqların musiqi repertuarında yaşamaqda davam edən Aşiq Cəlil havaları bunlardır: “Baş Cəlili”, “Orta Cəlili”, “Ayaq Cəlili”, “Qəhrəmanı”, “Qaytarma”, “Sallama gəraylı”/çox vaxt ona “Dərələyəz gəraylısı” da deyirlər/ , “Badamı”.

Aşiq Ələsgərlə yaxından dostluq eləyən Aşiq Cəlil yaratdığı havaları bir qayda olaraq ilk öncə böyük ustadın hüzurunda çalar, onun xeyir-duasını alarmış. Göyçə aşiq mühitində Aşiq Ələsgər hansı haqqa sahibdirsə, Dərələyəz aşiq mühitində Aşiq Cəlil həmin mövqeyin sahibidir. On beşdən artıq şagird yetişdirən Aşiq Cəlilin qardaşı və üç oğlu, daha sonra isə iki nəvəsi də aşiq olmuşdur.

Aşiq Mirzalınnın xatirələrinə əsaslanaraq Aşiq Cəlilin 12 saz havasının müəllifi olduğunu, aşıqlıq sənətini Aşiq Abbas Dəhrindən öyrəndiyini qeyd etmişdir.Dərələyəz aşiq mühitinin bel sütunu sayılan Aşiq Cəlil ömrünün son bir neçə ilini Naxçıvanın Dizə kəndində keçirmiş və şahidlərin söhbətindən Aşiq Cəlilin 1924-1928-ci illərdə vəfat etdiyini və Dizə kəndinin Qərblər qəbiristanlığında dəfn edildiyini bildirir. Tədqiqatlar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, “Cəlil ocağı”nın son nümayəndəsi –Aşiq Cəlilin bacısı oğlu aşiq Mirzalı 1993-cü ildə vəfat etmiş və bununla da Dərələyəz aşiq mühitinin əsas ocağı sönmüşdür.

Aşiq Cəlil doğulduğu Sallı kəndi aşiq və şairlər məskəni kimi tanınır. Burada Aşiq Cəlil, Şair Budaq Təhməz, Dəllək Xələf, Aşiq Əsəd,Şair Alhüseyn,Şair Ağamurad,Şair Rzaqulu,Aşiq Qulu,Aşiq Bəhman,Aşiq Mirzalı,Şair Rəhman kimi saz-söz xridarları yetişmişdir.Aşiq Cəlilin ustadı Aşiq Abbas olub.Professor H.Mirzəyev bu aşığın Cənubi Azərbaycandan olduğunu yazır.

Aşiq Cəlilin dövrümüzə cəmi beş şeiri gəlib çatıb.Bunlardan üçü qoşma,ikisi təcnisdir. Bu qoşmalardan ən çox diqqət çəkəni “Hardasan” qoşmasıdır”.(7,14-15, 187-195).

ƏDƏBİYYAT

- 1.Dərələyəzli ustad Aşiq Cəlil.-“Elm və təhsil”.-Bakı,2018,səh.,156.
- 2.Anatolluoglu A. Qədim el havaları: Musiqi folkloru/Qobustan:Sənət toplusu.-2012,4,səh.,86-89.
- 3.Fətəli Axundzadə -“Naxçıvan aşiq sənəti tarixindən”./Şərqi səhəri qəzeti,22.03.2020.
4. Aşiq sənəti: aşiq poeziyası, dastanlar.- “Musiqi dtinyası”, 2015.
5. Naxçıvan Ensiklopediyası.- Bakı,2002, səh.,541.
- 6.Səfərov Y. “Naxçıvan aşiq-ədəbi mühiti”.-Bakı,2009, səh.,10-17.
7. Məhərrəm Qasımlı:- “Ozan-aşiq sənəti,”Uğur,2011,304s
- 8.Naxçıvan folkloru,-Bakı,“Sabah”,1994,səh,309-326.

Xülasə

Aşiq sənəti qədim dövrlərdən başlayaraq inkişaf edərək xalqın ustad sənətkarlarını üzə çıxarmışdır.Aşiq şerinin hər bir növü müəyyən çalğı aləti ilə meydana gəlmiş və inkişaf etmişdir. Aşığın sazı ilə sözü bir doğulmuşdur.Aşiq havaları Azərbaycan folklorunun əsas sahələrindən biridir.Bu havalarda xalqın sevinc və kədəri, zülm və əsarətə qarşı etirazı, vətənpərvərliyi, rəşadəti əks olunurdu.Azərbaycan aşiq musiqisinin “Ağır Şərili”, “Orta Şərili”, “Naxçıvan gülü”, “Ordubadi”, “Dərələyəz gəraylısı” və s. saz aşiq havaları Naxçıvan aşiq mühiti ilə bağlı yaranıb və həmişə saz ifaçılarının repertuarını bəzəyib.

Açar sözlər:Naxçıvan toponimi,aşiq havaları,ustad aşıqlar,ozan

Saz airs related to toponyms of Nakhchivan SUMMARY

The art of Ashiq has developed since ancient times and brought out the master artists of the people.Each type of Ashiq poetry was created and developed with a certain musical instrument. Thewords of the Ashiq were born together with the voice of the lover. The airs of Ashiq are one of the main areas of Azerbaijani folklore. In these airs, the joy and sorrow of the people,protest against oppression and slavery,patriotism, and wisdom was reflected.“ Aqir Sharili”, “Orta Sharili”, “Nakhchivan Guli”, “Ordubadi”, “Daralayaz geraylisi”, etc. Azerbaijani love music.Sazashiq airs were created in connection with theatmosphere of Nakhchivan ashig and have always decorated the repertoire of saz musicians.

Keywords: Nakhchivan toponym, ashig airs, master ashigs, Ozan

МЕЛОДИЯ САЗ, СВЯЗАННАЯ С ТОПОНИМАМИ НАХИЧЕВАНА

Резюме

Искусство ашуга развивалось с древних времен и выпускало мастеров-художников народа. Каждый вид поэзии ашуга создавался и развивался с помощью определенного музыкального инструмента. Слова ашуга рождались вместе с голосом ашуга. Мелодия Ашуга являются одним из основных направлений азербайджанского фольклора. В этих песни нашли отражение радость и горе народа, протест против угнетения и рабства, патриотизм, мудрость. «Агир Шарили», «Орта Шарили», «Нахичеван гюли», «Ордубади», «Дарала яз герайлиси» и др. мелодии ашуга. Песни ашуга создавался в связи с атмосферой Нахчиванского ашуга и всегда украшал репертуар сазистов.

Ключевые слова: Топоним Нахичевана, ашугские песни, мастер Ашуг, озан

RƏYCI: dos. L.Ələkbərova